

FIKİH İLMİNDE MESELE KAVRAMI

Fetullah YILMAZ*

Öz

Bu makalenin konusu modern öncesi dönem ilim mantığı açısından fıkıh ilminde *mesele* kavramıdır. Bu çerçevede, makalede *meselenin* şekli yapısı ve içeriği, teşekkül ettiği unsurlar ve ilgili bazı konular ele alınmaktadır. Her ilme başlamadan önce bilinmesi gerekli olan başlangıç ilkeleri bulunmaktadır. *Mesele* kavramı da bunlardan biridir. *Mesele*, ilimlerde varılmak istenen sonuç cümlesi olup bir konu ve bir yüklemden oluşur. Fıkıhta meselelerin konusu mükellefin fiili, yüklemi ise şer'î hükümdür. Fıkıhî meselelerin konusu ile ilgili bazı hususlar yanında, yüklemi ile ilgili sorunlar da vardır. Fıkıhta *meseleler* ilgili olduğu alan, genellik ve özellik, açıklık ve kapalılık gibi açılardan kısımlara ayrılmaktadır. Bu hususlar yanında makalede, *mesele* kavramıyla ilgili bazı çağdaş yaklaşımlara da değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: : Mesâil, meselenin tasviri, mevzû (konu), mahmul (yüklem), mükellefin fiili.

The Concept of *mas'ala* in Islamic Jurisprudence

Abstract

The subject of this article is the concept of *mas'ala* (issue) in Islamic jurisprudence in terms of the logic of pre-modern science. Within this framework, formal structure and content of *mas'ala* and facts in which it consists, and some related subjects are dealt with in this paper. There are initial principles must be known before starting all science. The concept *mas'ala* is one of these. *Mas'ala*, which is a conclusion sentence aimed to be reached, consists of a topic and a verb. In fiqh, the topic of *mas'ala* is act of responsible, while its verb is religious decision. In addition to some questions about the topic of Islamic jurisprudential concerns, there are also some problems on its verb. Concerns in fiqh are separated into sections such as relevant area, generality, characteristic, clarity and obscurity. Apart from these matters, in this article, it is touched also on some contemporary approaches on the concept *mas'ala*.

Keywords: Masael, characterisation of *mas'ala*, theme, verb, act of responsible.

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, fetullahyilmaz64@gmail.com.

Giriş

Klasik dönem ve özellikle Osmanlı'nın son demlerinde ilmi zihniyet yapısının birçok yönüyle ele alınması ve anlaşılması elzem görünmektedir. İlim mantığına ilişkin bu devirde geliştirilen tarz; sorunlara yaklaşım ve onların çözüm usûlü ile ilgili olduğu kadar, ilimlerin tedris yönteminin de ipuçlarını vermektedir. Bu makalenin konusu özellikle Osmanlı'nın son döneminde fıkha dair yazılan bazı eserler rehberliğinde modern öncesi dönem itibariyle fıkıh ilminde “mesele”nin formel yapısı, hangi unsurlardan teşekkül ettiği ve bununla bağlantılı bazı konulardır. Araştırmanın kaynaklarının önemli bir kısmını *Mecelle* sonrası yazılan eserler oluşturmaktaysa da gerektiği yerlerde daha önceki ve çağdaş dönem kitaplarına da atıfta bulunulacak ve günümüz fikhî tefekkür tarzına dair bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Ancak önce mesele kavramının modern öncesi dönem itibariyle hangi çerçevede işlendiğine değinmek yerinde olacaktır.

190 | db

Konunun temelindeki en genel kavram olan “ilim”, klasik dönem boyunca birçok anlam ve boyutta kullanılmıştır. Filozof ve kelimcilerin ilmin mahiyetine dair tartışmalarından sarf-ı nazarla belirtirsek, hakikî anlamı idrak etmek olan bu lafız tedvin edilen ilimler bağlamında üç boyutta kullanılmıştır:

a. Bir alana ait özel *meseleler*; “Falan kişi fıkıh ilmine aşınadır” dendiğinde, o kimsenin fıkıh meselelerini bildiği anlaşılır.

b. İlgili ilme ait meselelerin delilleriyle araştırılması sonucu ulaşılan bilgi ve idrak (*tasdikât*). Nitekim İmam Ebû Hanîfe'nin bilinen fıkıh tanımı bu şekilde olduğu gibi, *Mecelle*'nin birinci maddesindeki tarif de aynı minval üzeredir: “Fıkıh, mesâil-i şer'iyeyi ameliyeyi *bilmektir*.”

c. İlimin meselelerini sıkça mütalaa ve tekrardan dolayı meydana gelen *meleke*. Meleke, tam olarak hazır oluşu ifade eder. Bu da ilgili ilme dair sorulan bir meseleye cevap verecek yeterli bilgi sermayesine sahip olmaktan ibarettir. “Falan kişi, fıkıh ilminde müctehiddir” dendiğinde bu anlam kastedilmektedir.¹

¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, c. I, s. 6; Ebu't-Tayyib Muhammed b. Hasen Kinnevcî, *Ebcedü'l-ulûm*, Dâru İbn Hazm, Kâhire 1423/2002, s. 39; Serkis Urpilyan & Seyyid Abdulzade Muhammed Tâhir, *Mahzenü'l-'ulûm*, İstanbul 1308, s. 25; Abdussettar, *Medhal-i Fıkıh*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1299, s. 7.

Tahsile konu olan ilmin/ilimlerin iyi bir şekilde öğrenilip öğretilmesine yardımcı olacak bazı temel bilgiler, önceki kitaplarda “mukaddime” başlığıyla açıklanagelmıştır. Klasik dönemin sonlarına doğru ise bazı ilimlerin nasıl ortaya çıkıp tedvin edildiği, ilke ve meselelerinin neye göre belirlendiğine dair bilgileri müstakil olarak ele alan “Medhal (Giriş)” türü eserler telif edilme yoluna gidilmiştir.²

Klasik dönemde ilimlerin sağlam bir teorik zemine oturtulması ve tahsilinin kolaylaştırılması için bir ilme başlamanın iki esasa dayandığı vurgulanmıştır:

1. O ilmi bir şekilde tasavvur ve idrak etmek. Çünkü başlanacak olan ilim tasavvur olunmadığı halde mutlak meçhul olacağından, zihnin ona yönelmesi mümkün olmaz.

2. O ilmi tahsilde bir faydanın olduğunu kabul etmek. Yani bir ilmi öğrenmeğe başlamak, ana hatlarıyla/genel olarak da olsa, o ilmi tahsilde bir faydanın bulunduğunu kabul etmenin sonucunda gerçekleşir.³

Yukarıda ifade edilen temel iki husus daha fazla detaylandırılmış ve “giriş” kısmı sağlam bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı bir kimse bilinçli olarak bir ilmi tahsile yönelmek isterse, sekiz esası (ruûs-ı semâniye) bilmelidir. Bunlar; 1. İlmî ismi, 2. Tarifi, 3. Mevzûu, 4. Gayesi/faydası, 5. Kurucusu (vâzî’), 6. Şeref ve fazileti, 7. Meseleleri, 8. Nisbeti. Bazıları bu sekiz esasa, ilgili ilmin kaynaklarını (me’haz) ve o ilmi öğrenmenin hükmünü ilave ederek, bunlara “*mebâdi-i aşere*” adını vermişlerdir.⁴

Bu esasları bir bütün olarak bilmenin faydası, ilmi bilinçli olarak/basiret üzere tahsile yönelmeyi sağlamak olduğu gibi her bir esasın da tikel olarak temin edeceği yararlar vardır. Meselâ, ilim

² Mecelle şârihlerinden Hacı Reşid Paşa (v.1918) bu hususu şu ifadelerle değerlendirir: “Mukaddime, lügatte öne geçmek mânâsınadır. İki nevi olup, biri mukaddime-i ilim, diğeri mukaddime-i kitabdır. Mukaddime-i ilim, mesâil-i ilme şurû, kendisi üzerine mütevakkıf olan şeydir... Zira ilm-i fikhun ve tabir-i diğerle Mecelle’de münderic kavaid ve davabit ve mesâil-i fikhiyenin layıkıyla anlaşılması, mukaddime-i ilmin ve tabir-i diğerle ilm-i fikhun tarifi ile kavaid-i asliye-i fikhiyenin bilinmesine mütevakkıftır. Bu nevi mukaddimeye “medhal” dahi denildiğinden tarif-i usûl-ı fıkha dâir yazılan izahat mukaddime-i ilm-i fikhun iken, mukaddime-i Mecelle’den tefrîk ve temyiz edilmek için “medhal” denildi.” Bkz. Hacı Reşid Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, Matbaa-i Hayriye, Dersaadet 1326, c. I, s. 61.

³ Abdussettar, *Medhal-i Fikh*, s. 11.

⁴ Abdussettar, *Medhal-i Fikh*, ss. 11-12.

talibi “tanım” sayesinde neyi öğrenme yolunda olduğunu bilir. “Gaye”nin ne olduğunu bilince bu, o ilmi öğrenmeye teşvik edici olur. “Mevzû” ile öğreneceği ilmi diğer ilimlerden ayırmış olur.⁵ Bunlardan her biri müstakil birer araştırma konusu teşkil edecek genişlikte olmakla beraber, aşağıda sadece fıkıh ilminin on ilkesine kısaca değinilecektir.

1. Bu ilmin *ismi* “fıkıh”tır.
2. *Tarifi*: Şer’î amelî meseleleri bilmektir.
3. *Mevzûu*: Mükellefin fiilidir.

4. *Kaynakları (meâhiz)*: Dört delil (Edille-i erbaa) yani Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas’tır. Diğer delilleri bunlardan birisine irca etmek mümkündür.

5. *Gayesi*: İki cihan saadetine nail olmaktır. Fıkıh ilmini bilenler, dünyada izzet ve hürmet sahibi, âhirette çeşitli nimetlere kavuşurlar. Yani, insan şer’î amelî hükümleri bilerek onlara uygun hareket ederse saadet-i dâreyne vasil olur.

192 | db

6. *Kurucusu (vâzı’ı)*: Hanefî fikhının vâzı’ı İmam-ı Azam Ebû Hanîfe’dir.⁶

7. *Meseleleri (mesaili)*: Araştırma alanımızı bu kısım oluşturduğu için ileride işlenmeye çalışılacaktır.

8. *Hükmü*: Mükellef olan kimsenin kendine lazım olacak miktarda (ilm-i hâl) fıkıh tahsil etmesi farz-ı ayndır. Başkasına faydalı olacak kadar fıkıh öğrenmek farz-ı kifaye ve fıkıh ilminde derinleşmek ise mendubdur.

9. *Şeref ve fazileti*: Fıkıh ilmi, tefsir, hadis, kelam ve usûl-ı fıkıhın dışındaki ilimlerden üstündür. Zira bu ilimler din ve dünyaya ilişkin kapsamlı hükümleri içerdikleri gibi fikhın kaynaklarını da teşkil etmektedirler. Fıkıh ise hâdiselerin şer’î hükümlerini konu edindiğinden burada sayılanların dışındaki ilimlerden önde gelir.

⁵ Seyfüddîn Âmidî, *el-İhkâm fî usûl’l-ahkâm*, Dâru’s-Sumey’î, Riyad 1424/2003, c. I, s. 19.

⁶ İmam Ebû Hanîfe’ye “fikhın vaz’ edeni” denilmesi, fikhın usûl kaidelerini belirleyip, fer’î hükümleri kaynaklardan istinbat ile cem’ ve tedvin ederek bilinen üslup üzere bab ve fasıllara taksim ederek tertip etmesi itibarıyla. Bkz. İçelli Süleyman Sırrı, *Medhal-i Fikh*, Matbaa-i Ebû’z-Ziya, Kostantiniyye 1329, s. 3.

10. *Nisbeti*: Fıkıhın, kişinin davranışlarının doğru yönde icrasına *nisbeti*, tasavvuf ve akaidin akıl ve kalbin düzelmesine (salâh-ı bâtın) nisbeti gibidir. Yani nasıl ki tasavvuf ve akaidin, ahlakı düzeltme ve akli doğru düşünme ve inanmaya hizmetleri açık ise fıkıhın da davranışları ıslaha hizmeti öyledir.⁷

A. Mesele Kavramı

Fıkıh ilminde *meselenin* mahiyetine geçmeden önce, genel olarak bu terimden ne kastedildiğine değinmek, konuya dair bilgi ve fikir vermesi açısından önemli görünmektedir.

Mevzû, mebâdî ve mesele (ç.mesâil) kavramları Fârâbî ve İbn Sina'dan itibaren Müslüman ilim adamları ve düşünürlerinin eserlerinde bir arada ele alınmıştır. Zira bu üç kavram, ilmî ve felsefî bilginin temelini oluşturan burhanın kullanım alanlarını ve dayanaklarını göstermesi açısından bir birlik oluşturmaktadır.⁸

a. Mevzûlar, hakkındaki hükmü belirlemek için ilgili ilimdeki delillere başvurulmuş unsurlardır. Farklı bir anlatımla, ilimlerde vazedilen ve *zâtî araz*larının bilinmesi talep edilen şeylerdir. Her ilmin bir mevzûu vardır. Meselâ, nahiv ilminin mevzûu, i'râbının değışkenliği itibariyle Arap dilidir. Fıkıhın mevzûu ise, aşağıda üzerinde ayrıntılı durulacağı gibi nehiy, emir, mübah, mendub veya mekruh kılınmaları yönünden mükelleflerin fiilleridir. Fıkıh usûlünün mevzûu şer'î hükümlerdir, yani delillerinden elde edilmesi açısından vucub, haram ve ibaha gibi hükümlerdir. Bir ilmin mevzûuna yüklem kılınan şey (araz), esas olarak o mevzûun zatıyla ilgili (zâtî) olabilse de, söz konusu ilim dalı itibariyle uzak bir nitelik (garîb) sayılabilir. Meselâ, bir fiil fıkıh ilmi açısından değerlendirilirken 'Bu fiil hızlıdır veya yavaştır' demek böyledir. Hızlılık ve yavaşlık fiilin *zâtî arazıdır*. Ancak fiilin bu tür arazları fizik ilminde araştırılır. Fıkıhta araştırılan ise başka bir *zâtî arazdır*. O da, fiilin vâcib, haram veya mübah hükümlerinden birini almasıdır.

⁷ Bu on ilkeye birçok eserde yer verilmiştir. Mesela bkz. İbn Âbidîn, *Raddu'l-muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412/1992, I, 36; İçelli Süleyman Sırrı, *Medhal-i Fıkıh*, s. 3 vd.; Abdussettar, *Medhal-i Fıkıh*, s. 12-16; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, İstanbul 1330, I, 10-11. Ali Haydar Efendi, burada fıkıhın nisbetini yazmamış, bu eksiklik oradan istifade edilen kimi çalışmalara da yansımıştır. Bkz. Murat Şimşek, "Mevzû-Mebâdî-Mesâil-Gâye Bağlamında Fıkıh ve Usûlü", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 2012, sayı: 33, s. 77. s. 18.

⁸ Asım Cüneyd Köksal, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2014, s. 46.

b. Mebâdi ise kıyasta neticeyi ispat için kendileri ile delil getirilen unsurlardır. Burada mebd/mebâdi, yukarıda “mebâdi-i aşere” terkinde zikredilenden biraz farklı olup kıyastaki *mukaddimeyi* (öncül) de kapsamaktadır. Bundan dolayı mebdâdi ile mukaddime arasında tam girişimlilik (umum-husus mutlak) vardır. Yani mukaddime mebdâdiden olduğu halde, mebdâdinin hepsi mukaddime değildir. Mebdâdi iki kısma ayrılmıştır: a. mebdâdi-i tasavvuriye, b. mebdâdi-i tasdîkiye. Mebdâdi-i tasavvuriye, ilmin mevzûu ve çeşitlerine ait tarifler ile ıstıhlara dair zikredilen diğer tariflerdir. Fıkıh kitaplarındaki ana bölümlerin (*kitablar*) başlarında bulunan *tarif* ve *taksim*ler ile *ıstıhlara* ilişkin bilgiler hep mebdâdi-i tasavvuriye kabildendir. Mebdâdi-i tasdîkiye ise meselelerin *isbatı* için getirilen *deliller*dir.

c. Meselelere gelince; bunlar her ilme has olan önermelerdir (kazıyyeler). Bu önermeler müspet (-dır) veya menfi (değildir) şeklinde, ilimlerde kendilerine ulaşılması, elde edilmesi amaçlanan sonuç cümleleridir. Meselâ, hesap ilminde ‘Sayı ya çifttir ya da tek-tir’; fıkıh ilminde ‘Şu fiil helâldir veya haramdır yahut vâcibdir’ gibi.⁹

Bu üç maddede geçen hususlar hakkında farklı yönleriyle beraber biraz ayrıntılı durmak faydalı olacaktır.

İlimleri birbirinden ayıran şey, onların *mevzûları*dır. Her bir ilmin mevzûu, o ilimde “zâtî arazlar”ından bahs olunan şeylerden ibarettir. Araz, bir mahalle, yere muhtaç olan şeydir; renk gibi. Çünkü renk tek başına değil, cisimle beraber bulunur. Buradaki “zâtî araz, bir şeye, o şey oluşu, yani zatı bakımından lâhik olan arazdır. İlimlerde garîb arazlar değil, zâtî arazlar incelenir. Meselâ hendese ilmi için, düz ve yuvarlak çizgilerden hangisinin daha güzel olduğu meselesi garîb arazlar arasında olup bu ilmin ele aldığı hususlardan değildir.”¹⁰ Diğer bir ifadeyle, bir varlığın birçok çeşit araza müsait farklı yönleri bulunur. Bu arazların her biri müstakil bir ilimde bahis mevzûu edilir. Meselâ şer’î delillerin şu tür arazları vardır: 1. Mümkün, kadim ve hâdis olmak; bu arazları kelâm ilmi inceler. 2. İsim veya fiil cümlesi olmak, mu’rab veya mebni olmak;

⁹ Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî, *Mi’yâru’l-ilm*, Dâru’l-Meârif, Mısır 1961, s. 250-252; Urpilyan, Tâhir, *Mahzenü’l-ülüm*, s. 25; Hacı Reşid Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, c. II, s. 6; Abdussettar, *Medhal-i Fıkıh*, ss. 16-17.

¹⁰ Köksal, s. 48.

bu yön, nahiv ilminin konusudur. 3. Şer’î hükümleri isbât etmek, bu da fıkıh usûlünün inceleme alanıdır.¹¹

Müdevven ilimlerde mevzûun kendisinden değil de zâtî arazlarından ‘bahs’ edilme sebebi, *mevzûun* “müsellem” kabul edilmiş olmasıdır. Bundan dolayı fıkıh ilminde *mevzû* olan mükellefin fiilinin mahiyeti ve fiziki olarak nasıl meydana geldiği gibi hususlar incelenmez. Mevzûun mahiyeti, o ilimden daha yukarıda bulunan başka bir ilimde incelenir.¹² Burada *bahsten* amaç, lûgat anlamı olan teftiş ve inceleme değil, *haml* ve *isbat*, yani zâtî arazları ilmin mevzûu üzerine *hamletmek*tedir. Diğer bir ifadeyle mevzûbahis olan bir meselede zâtî arazları *mahmûl* kılmak demektir. Meselâ, bir usûl meselesi olan “Kitap şer’î hükmü ispat edicidir” dediğinde, bu kazıyyede “Kitap” *mevzûdur*. Zâtî arazlarından olan “ispat edici/müsbit” ise kazıyyenin *mahmûl*üdür. Yine, “emir vücut ifade eder” cümlesi de bir kazıyyedir. *Mevzûu* “emir”, *mahmûlü* de “vücut ifade eder” ibaresidir. Aynı şekilde, “Ali kâtipdir” dediğimizde, Ali *mevzûdur*, onun zâtî arazlarından olan “kâtib” ise *mahmûldür*.¹³

Haml etme işlemine *mevzû* ve *mahmûlün* sözlük anlamları üzerinden yaklaşan bazı usûlcülerin ifadesiyle, bir şey önce ortaya getirilip konmakta/vaz’ edilmekte –ki *mevzû* vaz edilen, konan demektir-, sonra bunun üzerine hüküm taşınıp yüklenmekte/haml edilmektedir –ki *mahmûl* taşınıp yüklenen anlamına gelmektedir-.¹⁴ Mesele, yüklemli bir cümle formunda ifade edildiği için, doğal olarak “tam bir terkip”(mürekkebi-tâm) niteliğine sahiptir. Mürekkebi-tâm, söylendiğinde dinleyici katında tam mâna ifade edebilmesi için başka bir lafza ihtiyaç bırakmayan sözdür.¹⁵

Tam terkipler, bir şeyi bildirme, haber verme niteliğine sahip oldukları için, doğru ve yanlış olma ihtimalleri bulunmaktadır. Bu terkiplere, mahiyet olarak aynı olmakla beraber, kullanım amacı ve bakış açılarına göre farklı adlar verilebilmektedir. Beyân âlimlerince “isnad” denen bu terkipler hüküm (yargı) içermeleri itibarıyla man-

¹¹ Muhammed Mevlânâ İzmirî, *Hâşiye ‘ale’l-Mir’ât*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1309, c. I, s. 66-67; Köksal, s. 52.

¹² Köksal, s. 48.

¹³ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1326, s. 17; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl*, Dâru İbn Kesîr, Dimâşk/Beyrut 1428/2007, s. 54.

¹⁴ Muhammed b. Ahmed İbnü’n-Neccâr el-Futûhî, *Şerhu’l-Kevkebi’l-Münîr*, Mektebetü’l-Ubeykân, Riyad 1413/1993, c. II, s. 299.

¹⁵ Seyyid Şerif Cürçânî, *et-Ta’rifât*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983, s. 210.

tıkçılarca “kazıyye”; doğru ve yanlış olma ihtimalleri açısından “haber”; delil ile varılmak istenen ve talep edilen hedef olmaları itibarıyla “matlûb”; delilden elde edilmeleri, çıkarılmaları yönüyle “netice” diye isimlendirilmektedir. İddiacı tarafından ortaya atılmaları ve savunulmaları yönüyle “müddeâ” veya “dâva”; kendileri hakkında bahsin gerçekleşmesi açısından da “mebhas” adını alırlar. “Mesele (مسألة)” adını almaları ise şu sebeptir: *Mesele*, “suâl” anlamındadır. Dolayısıyla bir ilim dalı içerisinde vuku bulup, kendisinden *suâl* olunması itibarıyla hüküm bildiren terkiplere “mesele” denmiştir. Kelime yapısı itibarıyla *masdar* olan “mes’ele” burada “ism-i mefûl” anlamındadır. “Halk (yaratmak)” kelimesinin, “mahlûk (yaratılan)” anlamında kullanılması gibi, “sormak, soru etmek” anlamındaki *mesele* de çoğunlukla “mes’ûle (sorulan)” mânasında kullanılmaktadır. Sonuç olarak; kazıyye, isnad ve mes’ele gibi terimler birer *mürekkab-i tâm* olarak, kendilerine nispetle (*zat* itibarıyla) aynı mahiyete delâlet etmekte olup farklı isimlendirmeler, dikkate alınan yönlerin farklı olmasından ileri gelmektedir. Klasik ifadesiyle “cümlesi zât-ı vâhiden ibaret olup ihtilâfât-ı ibârât, ihtilaf-ı itibârât ile hâsıl olur.”¹⁶

196 | db

B. Fıkıh Meselelerinin Esasları (Mebâdi-i Mesail-i Fıkıh)

Her ilimde olduğu gibi fıkıh ilminde de “mebâdi”, bu ilmin maksadını teşkil eden meselelerin anlaşılması için elzem olan ön bilgilerdir. Farklı bir anlatımla, meselelerinin kendileri üzerine bina edildiği yahut bu meseleleri ortaya koymak için gerekli olan husus ve esaslar mesâilin “mebâdi”sidir. Bunlar fıkıh ilmi için bizzat maksad olmayıp, *maksad* olan meseleleri üzerlerine bina edebilmek amacıyla zikredilen, ortaya konan şeylerdir. Fıkıhta bizzat maksad olan şeyler “fıkıhın meseleleri”, yani mükelleflerin fiilleri ile bunlara dair hükümleri içeren *cümleler*dir. Buna binaen fıkıh ilmini tahsildeki gayeye ulaşılabilmesi için, önce bu ilmin mebâdisinin bilinmesi gerekir. Diğer ilimlerde olduğu gibi fıkıhta da mebâdi iki kısımdır: a. *Tasavvur*la ilgili mebde/esaslar (mebâdi-i tasavvuriye) b. *Tasdik*le ilgili mebde/esaslar (mebâdi-i tasdikiye).

¹⁶ Sa’duddîn b. Ömer Taftazânî, *Şerhu’t-Telvîh ale’t-Tavdîh*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 1426/2005, c. I, s. 46; Şemsüddin Muhammed b. Ebü’l-Feth el-Ba’lî, *el-Mutlî’ alâ ebvâbi’l-Mukni’*, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut 1424/2000, s. 303; Süleyman b. Muhammed Büceyrimî, *Tuhfetü’l-Habîb alâ Şerhi’l-Hatîb*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1415/1995, c. IV, s. 503; İbnü’n-Neccâr el-Futûhî, c. II, s. 299; Urpilyan, Tâhir, *Mahzenü’l-’ulûm*, s. 254.

a. Mebâdi-i tasavvuriye, fıkıh kitaplarındaki ana bölümlerin (*kitablar*) başlarında bulunan *tarif* ve *taksim*ler ile *istılahlar*a ilişkin bilgilerdir. Fıkhî meseleleri anlamayı ve muhatap kitle için anlaşılır kılmayı kolaylaştırmak için pek çok fıkıh eserinde her bir *kitabın* baş kısmında, o kitabın içeriğine değinilmiş, tanım ve taksimlere ve ilgili terimlere yer verilmiştir.¹⁷

b. Mebâdi-i tasdîkiye: Fıkhî meselelerin *isbatı* için getirilen *deliller*dir. Yani fıkhîta şer'î-amelî meseleleri isbat için temel dört delil (edille-i erbaa) ve tâli delillerden fukahânın getirmiş oldukları, her bir konu ile ilgili tikel (tafsilî) delillerin tamamı “mebâdi-i tasdîkiye”yi oluşturmaktadır. Çünkü fıkhî meseleleri isbat etmede dört aslî delilin hüccet oldukları fıkıh usûlünde temellendirilerek isbat edildiği için, bu delillerin her biri fıkıh ilmine nisbetle kesin olarak ortaya konulmuş asıllar ve kabul edilmiş öncüllerdendir (mukaddimat-ı müselleme). Meselâ, bir muamelenin cevazını ispat için fukahânın “bu muamele caizdir, zira onun üzerine icmâ vaki olmuştur” diyerek yaptıkları delillendirme (istidlal) bu kabildendir. Örf, istih-san ve istishab gibi diğer deliller de, aynı şekilde, fıkhâ nisbetle kesin olarak ortaya konulmuş asıllar ve kabul edilmiş öncüllerdir. Çünkü bunların birer delil olduğu, fıkıh usûlü ilminde ispat edildiği gibi, fer'î delillerin dört aslî delilden birine dâhil/râci olduğu da ortaya konmuştur.¹⁸

C. Fıkıh Meselelerinin Unsurları

1. Fıkhın Mevzûu: Mükellefin Fiilleri

Klasik dönem fıkıhçıları fıkhın *mevzû*unun mükellefin fiili olduğunu net olarak ifade etmişlerse de,¹⁹ çağdaş dönemde bu alanda bir belirsizlik ve tesahülün ya da iyimser bir yaklaşımla, bakış açısı değişikliğinin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, bazı araştırmacılar, fıkhın *mevzû*unu şöylece tanımlamıştır: “Helal, haram, vâcib, müstehab ve mekruh gibi hükümlerin açıklanması ve aynı şekilde âyetler, hadisler, sünnetlerden alınan ahkâmın tafsilî delilleri; tefsirler, ulemanın sözleri ve bunlar arasında tercihte bulunmak.”²⁰

¹⁷ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, II, 6.

¹⁸ Abdussettar, *Medhal-i Fıkıh*, s. 16-18.

¹⁹ Meselâ bkz. İçelli Süleyman Sırrı, *Medhal-i Fıkıh*, s. 21.

²⁰ Nureddin Hâdimî, *İlmü'l-makâsidi's-Şer'iyye*, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1421/2001, s. 27.

Fıkıhın *mevzûunu* “İbadetler ve muâmelât alanında mükellef kulların fiillerine ilişkin şer’î amelî hükümlerdir”²¹ şeklinde tanımlayanlar da bulunmaktadır. Türkçe’ye “konu” olarak çevrilen *mevzû* teriminden anlaşılmanın klasik dönemdekiyle aynı olup olmadığı noktasında bir netlik sorunu görünmektedir. Zira fıkıh ilminin *konusunu* bazen mükelleflerin fiilleri, bazen de şer’î hükümler olarak belirtenler de bulunmaktadır. Dolayısıyla “mevzû” veya “konu” denince, mahiyeti klasik dönemde gayet belirgin bir terim akla gelirken, günümüzde aynı ölçüde bir netlik taşımayan genel bir mânanın düşünüldüğü görülmektedir.

Fıkıhın *mevzûu* ile ilgili klasik kaynaklarımızda bazı hususların dile getirildiği görülmektedir.

Fıkıh mükellefin fiiliyle, esas itibariyle müspet veya menfi olması yönünden ilgilenir. Diğer bir ifadeyle bu fiil ya var olması gerekli/iyidir yahut olmaması gerekli/kötüdür. *Mükellef* âkil ve bâliğ olan insandır. Mükellef dışında kalan çocuk, mecnun, hayvanların vs. fiilleri fıkıh ilminin *mevzûu* değildir. Ancak fıkıh kitaplarında şöyle meseleler vardır: “Çocuk veya mecnun, birinin malını itlaf etse, tazmin eder.” “Bir kimse hayvanını başıboş bıraksa, verdiği zararı tazmin eder.” Fıkıhın *mevzûu* mükellefin fiili olduğu halde, mükellef olmayanların bu tür davranışlarıyla fıkıhın ilgilenme şekli şu şekilde olmaktadır: Çocuk, mecnun ve hayvanların itlaf ettikleri şeylerin tazminine dair olan *teklif* onlara değil, veli ve sahiplerine yöneliktir. Yani mükellef olmayan bir kimse, birinin malını itlaf ettiği takdirde onun malından telef olan şeyin tazminiyle mükellef olan kişi, onun *velisidir*. Yine, bir kimsenin hayvanı birinin malını itlaf etse bu malın tazminiyle, hayvanın sahibi mükellef olur. Dolayısıyla bu gibi fikhî meselelerden bahsetmek de, nihayetinde mükellef olan veli, vasi ve mal sahibinin (mâlik) fiillerinden bahsetmek olduğu için, bunlar da fıkıh ilmine dâhil olmaktadır.²²

Fıkıhta bahsedilen, içkinin sirkeye dönüşmesi, güneşin zevalinin öğle namazının farzıyetine sebep olması gibi *mevzûları* da aynı açıdan izah etmek mümkündür. Birincide kastedilen, sirkeye dönü-

²¹ Muhammed Zâhir Esedullah el-Mekkî, *Mukaddime fî mustalahâtî'l-fukahâ*, el-İdâratü'l-Âmme li's-Sekâfe ve'n-Neşr, Mekke, 1430/2009, s. 30.

²² Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkâm*, I, 10; Âtıf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'den Kavâid-i Külliye-i Fikhîyenin İzâhi*, Mahmûd Bey Matbaası, Dersaadet 1318, s. 4.

şen içkinin *kullanılmasının* cevazıdır. İkincisinde ise amaç, zevalin gerçekleşmesiyle namaz *kılmanın* farz oluşudur.²³

Yine bu hususa binaen, fukaha ana başlık olarak *kitabu'n-nikâh, kitâbu'l-bey', kitâbu'l-hibe* gibi isimleri tercih etmişlerdir. Zira nikâh, bey' veya hibe... mükelleflerin fiillerinden ibarettir. Ancak fakihler bazen mükellefin doğrudan fiilini değil de, onunla ilgili olan terimleri bölüm başlığı olarak koyarlar; *âriyet (ödünç), me'zûn (tasarrufa izinli)* gibi. Fıkıhın *mevzûuna* göre bu başlıkların *iâre (ödünç verme)* ve *izin verme* şekilde olması gerekir.²⁴ Ancak nasıl zikredilirse zikredilsin, *fiil* niteliği taşımayan başlıklar da dolaylı olarak fiillere ilişkin anlamları ortaya koyma amacı taşımaktadır. Dolayısıyla fıkıhta, *mevzûu* mükellefin fiiline yönelik olmayan her meselenin mükellefin fiiliyle ilişkili olacak şekilde tevîl edilmesi gerekmektedir.²⁵

2. Fıkıhın Mahmûlü: Şer'î Hükümler

Fıkıh meselelerinin mevzûu mükellefin fiili iken, mahmûlü şer'î hükümlerdir. Bilindiği gibi bu şer'î hükümler, farziyet, vücûb, nedb, ibâha, hurmet, kerâhet, sıhhat, fesad ve cevaz gibi ahkâmdan ibarettir.²⁶

Giriş kısmında zikredilen fıkıh ilminin on başlangıç ilkesi içerisinde mahmûl bulunmamaktadır. Yani meselenin bir cüzünü teşkil eden hüküm unsuruna, fıkıhın mebâdisi arasında yer verilmemiştir. Bazı fıkıhçılara göre “Şer'î amelî meseleleri bilmektir.” şeklindeki tanımda “meseleler” lafzı, hükümleri de içine almaktadır.²⁷ Böyle düşünülebilse de, on mebâdi arasında meselenin bir cüzünü oluşturan mevzû zikredildiği gibi, diğer cüz olan mahmûle de yer verilmesi yararlı olsa gerektir.

²³ Abdurrahman b. Muhammed Şirbînî, *Takrîru'ş-Şirbînî alâ hâşiyeti'l-Bennânî*, (Cem'u'l-cevâmi' şerhi üzerine), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1434/2013, I, 73; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, s. 19-20.

²⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hukkâm*, c. I, c. 10.

²⁵ Hasen b. Muhammed Attâr, *Hâşiyetü'l-Attâr alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî alâ Cem'i-Cevâmi'*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts., c. I, s. 59.

²⁶ İçelli Süleyman Sırrı, *Medhal-i Fıkıh*, s. 21.

²⁷ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, I, 63.

D. Fıkhî Meselelerinin Mahiyeti

1. Fıkhî Meselenin Tanımı

Fıkıh ilminde “mesele”nin tanımı şöyle yapılabilir: *Mevzû* mükelleftin fiili ve mahmûlü şer’î hükümlerden biri olan kazıyyedir. Dolayısıyla fıkhın meseleleri “Bu fiil (mevzû) haram (mahmûl)”, “şu fiil mendub”, “o fiil mübah”, “şu fiil mekruhtur” gibi cümlelerdir.²⁸

M. Ravvâs Kal’acî ise şöyle tarif etmiştir: “*Mesele, beyanı amaçlanan (matlub) kazıyyedir. Fakihlerin, ‘Bu fasılda üç mesele vardır’ şeklinde sözleri bu mânadadır.*”²⁹

Diğer tanımlara ise aşağıda meseleyle ilgili bazı hususlar ele alınırken değinilecektir.

2. Delile Dayalı Olması

Kimi fıkıhçılar meseleyi tarif ederken, onun “mebâdi-i tasdikiye”sini yani delile dayalı olmasını vurgulamışlardır. Bu tanımlar lafız olarak genel nitelikli olsa da, fıkıh ilmi bağlamında yapılmışlardır. Meselâ, Âtîf Bey (v.1898) Mecelle’nin küllî kâidelerinin şerhine ilişkin yazdığı eserde şöyle demiştir: “*Mesâil, mes’elenin cem’idir. Mes’ele, bir matlûba denir ki, onu isbat için mensub olduğu fende ona delil ikâme olunur. Ve o fende maksûd olur.*”³⁰

Mecelle şârihi Hacı Reşid Paşa (v.1918) ise, “*Mesele, bir matlûba denilir ki, isbât için ona burhan ve delil ikâme oluna.*”³¹ demiştir.

Diğer bir tanım da aynı yön tebarüz ettirilerek, mesele “*delil ve burhana müstenid olan matlûba denilir.*”³² şeklinde tarif edilmiştir. Türk Hukuk Lûgati’indeki tarif şöyledir: “*Halli lâzım gelen bir husustur ki delilleri ancak taalluk ettiği ilim sahasından getirilir. Meselâ, ‘bey, milk ifade eder’ sözü bir mesele-i fıkhiyedir ki burada bey isbat-ı milke mevzûdur. İsbat-ı milke mevzû olan her şey milk ifade eder, diye delil ikame olunur.*”³³

²⁸ İçelli Süleyman Sırrı, *Medhal-i Fıkıh*, s. 21.

²⁹ M. Ravvâs Kal’acî, *Mu’cemu luğati’l-fukahâ*, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 1416/1996, s. 394.

³⁰ Âtîf Bey, *Kavâid-i Külliye-i Fıkhiyenin İzâhı*, s. 3.

³¹ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, I, 62.

³² Ali Ulvî, *Telhîs-i Kavâid-i Külliye ve Istilahât-ı Fıkhiye*, İstanbul 1319, s. 8.

³³ Heyet, *Türk Hukuk Lûgati*, Maarif Matbaası, Ankara 1944, s. 229.

Bazı âlimler meselenin kesbî olması, eş deyişle delilden çıkarılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Zira meselenin tanımında “delilden elde edilen/üzerine delil ikame olunan” kaydı bulunmaktadır. Buna göre ilimlerde zorunlu olarak bilinen hususlar (zarûriyyâtul-ulûm), meselelerden sayılmazlar. Meselâ, fıkhıta “Beş vakit namaz mükellefe farzdır”, “Hac, gücü yetene farzdır”, “Oruç, gücü yeten bâliğ kişiye farzdır”, “Zekât farzdır” gibi. Çünkü bunları bilmek zarurî bir bilgi olup, imamların icihadlarından elde edilmiştir.³⁴

“Zarurî ilim (zorunlu bilgi), mukaddime ile delil getirmeye/sunmaya ihtiyaç duyulmayan bilgi” diye tarif edilmektedir.³⁵ Ancak yukarıdaki ifadeler, özellikle fıkıh ilminde zorunlu olarak bilinen hususların delillere dayalı olmadığı anlamına gelmemektedir.

Diğer taraftan “zarurî” olmayan bilgilere mesele denmesi bazı araştırmacıların “fıkıhta hem fetvaya konu olan hususlar hem de mezhep içinde veya mezhepler arasında tartışılan ve kesin bir sonuca bağlanamayan problemler mesâil kavramıyla ifade edilir.”³⁶ hükmünü haklı çıkarmayabilir. Zira ittifak edilen çok sayıda mesele bulunduğu gibi, burada “kesin sonuç”tan ne kastedildiği de açık değildir.

3. Öncüllere Dayalı Olarak Genel Kural Şeklinde Tespiti

Fıkıhın mevzûu olan ve hükmü bilinmesi istenen her bir fiil, cüzî bir durum olup, bunların hükümlerinin elde edilmesi, o cüzî hallerin usûlün küllî kaidelerine başvurmak suretiyle mümkündür. Dolayısıyla fiile ilişkin şer’î hükmün istinbatı için mantıki kıyasın teşkil edilmesi gerekir. Bu kıyasta küçük önerme (suğrâ) hükmü araştırılan mükellefin fiilini içeren cümledir. Fıkıhın küllî kaideleri ise birer büyük önerme (kübrâ) olarak kıyasa eklenince *netice* meydana çıkar, *matlûb* hâsıl olur. Meselâ, “Zinaya yaklaşmayın.”³⁷ bir nehiydir.” Buna “Her bir nehiy haram kılma (tahrîm) içindir” küllî

³⁴ Ahmed b. Ğânim Şihabüddîn Nefrâvî, *el-Fevâkihu'd-devânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995, c. I, s. 37, 111.

³⁵ Urpilyan, Tâhir, *Mahzenü'l-ulûm*, s. 38.

³⁶ Adnan Bülent Baloğlu, “Mesâil”, *DİA*, Ankara 2004, c. XXIX, s. 264.

³⁷ İsrâ 17/32.

kaidesi eklenince “Zinaya yaklaşmayın” ayetinin *tahrîm* için olduğu neticesi kuvveden fiile çıkar.³⁸

Görüldüğü gibi *matlûbun* hâsıl olması iki mukaddimeye dayanmaktadır. Bunlar, hâkimin huzurundaki iki şâhide; tek mukaddimenin bir sonuç doğurmaması ise, kadın veya erkeğin tek başına çocuk sahibi olamamasına benzetilmiştir. Ancak bilinen (meşhur) olması halinde ikinci mukaddimenin zikredilmesi gerekli görülme-yebilir. Dolayısıyla burada bir “sözü kısa tutma (ihtisar)” yoluna gidilmiş olur. Meselâ şu kıyası ele alalım:

“Ayette ‘Zekâtı veriniz’ buyrulmuştur.

Öyleyse zekât vermek farzdır.”

Esasen burada, zekâtın farz olduğu neticesine varabilmek için, ikinci bir mukaddime gerekmektedir. Bu da “emredilen her şey farzdır” öncülüdür. Ancak bu cümle sözü kısaltma amacıyla hazfe-dilmiştir. Bu mukaddime, lâfızda gizlenip mâna olarak bulunduğu ve yer verildiği için “muzmer”dir. İkinci öncül, bazen hasım tarafın-dan reddedileceği düşüncesiyle de zikredilmeyebilir. Meselâ, birisi “Nebiz sarhoşluk vericidir, dolayısıyla haramdır.” dese, hasımın “Her sarhoş eden şey haramdır” mukaddimesini reddedeceğini düşündü-ğü veya bildiği için zikretmemiş olur. Kişi yalan bir iddiada bulun-duğunu bildiği zaman, yalanının ortaya çıkmaması için de ikinci öncülü gizleyebilir.³⁹ Esasen bu meseleler, daha çok mantık ve mü-nazara ilimleriyle ilgili olduğu için bu ilim dallarında ayrıntılı ola-rak işlenmiştir.

Burada şöyle bir tespit yerinde olacaktır. Hemen bütün muhta-sar fıkıh ve ilmihal kitapları *matlûbu/neticeyi* yazma esasına dayanır. Bunların şerhleri ve uzunca yazılan (mutavvel) eserler ise, ço-ğunlukla tanım, taksim ve *mukaddimeleri* içeren mebâdii de zikre-der.

Fukahanın delillere dayanarak mukaddimeler tertip edip, bir neticeye varma çabaları, bütün olayları içine alacak şekilde temel kurallar belirleme ve bunları düzenli bir şekilde ortaya koyma gaye-sine matuftur. Çünkü (1) mükellef olan insanın her davranışının, delile dayalı şer’î bir hükmü vardır. (2) Mükellef olmanın gerçekleş-

³⁸ Seyyid Nesîb, *Fıkh-ı Hanefî’nin Esasatı ve Kıyas ve Deyne Mûteallik Mesâil*, Dâru’l-Hikmeti’l-İslâmiyye Neşriyatı, İstanbul 1337-1339, s. 9.

³⁹ Bedrüddîn Muhammed Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît fî usûli’l-fikh*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1428/2007, c. I, s. 88.

tiği dünya (medar-ı teklif) devam ettikçe çözülmesi, hükmünün belirlenmesi gereken olaylar meydana gelecektir. (3) Her bir olayın hükmünün ayrı ayrı tespiti mümkün değildir. Meselâ, “Mevcut olmayan bir şeyi (ma’dûm) satmak bâtıldır” kazıyyesi fikhî bir mesele olarak, mevzû olan *satmak* (bey’) mükelleflerin fillerinden bir fiil ve mahmulü olan bâtil oluş (butlân) şer’î ahkâmdan bir *hüküm*dür. Ve burada zikredilen hüküm, şer’î bir delile dayanmaktadır. Bu delil hadistir. Bu fikhî kazıyye bir *matlûb* olarak belirlenince, mükellef olan her satıcının yapacağı “olmayan şeyi satma”nın hükmü zabt ve beyan edilmiş olmaktadır. Şu kadar var ki, fikhî önermelerin *küllî* oluşu, mantık kurallarının küllî oluşu gibi değildir. Çünkü fikhî önerme ve hükümlerin yine din tarafından belirtilmiş bazı istisnaları vardır. Bu cümleden olarak, zikrolunan kazıyyeden, *selem* (para peşin, mal veresiye) ve *istsna’* (sipariş akdi) gibi bazı satım türleri istisna edilmiştir.⁴⁰

Yine “Çalışıp kazanmak helaldir”, “Rüşvet almak (irtişa) haramdır”, “ tarafların icab ve kabulü ile bir akdi bozmaları (ikâle-i bey’) caizdir” cümleleri de genel hüküm içeren fikhî meselelere örnek verilebilir.⁴¹

Aşağıda meselelerin kısımlarından bahsederken, meselenin küllîliğinin diğer yönlerine değinilecektir.

4. Haber Formunda İfade Edilmesi

Fikhî meselelerin bildirmeli (ihbarî) yapıda olduğuna değinilmişti. Nitekim bu açıdan meseleye “matlûb-i haberî” denmiştir.⁴² İlimlerde ve özellikle fıkıhta meselelerin “haber” biçiminde ortaya konması vücuda getirilmiş, işlenmiş fiillerin hükmünü bildirdiği gibi, geleceğe yönelik talebe de delâlet eder.⁴³ Ancak geleceğe yönelik olan emir, nehiy gibi “inşâî cümleler” *ispat* edilemeyeceği için mukaddimelerle kendisine ulaşılacak istenen yeni bilgi (matlûb) daima ihbarî (bildirmeli) tarzda sevk edilir. Dolayısıyla *meselenin*

⁴⁰ Abdussettar, *Medhal-i Fıkıh*, s. 7.

⁴¹ Abdussettar, *Medhal-i Fıkıh*, s. 15.

⁴² İbn Hacer Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*, (Şirvânî ve Abbâdî haşiyeleri ile), el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır 1357/1983, c. I, s. 54.

⁴³ Talip Türcan, *İslam Hukuk Biliminde Hukuk Normu*, Ankara Okulu, Ankara 2003, s. 60, 77.

haber formunda olması, onun özünü etkileyecek mahiyette bir kayıt değildir.⁴⁴

Ancak şurası unutulmamalıdır ki, meselenin haber biçiminde teşkil edilmesi, onu fikhî mesele olarak görmek için yeterli olmaya-bilir. Hem konusu, hem de yüklemi fikhin alanına dahil olmalıdır. Şöyle ki, fikhî meseleler birer yargı bildiren, yüklemli cümleler olarak ifade edilmekle beraber, yani anlam açısından “mesele” olduğu halde, şer’î hükmü doğrudan içermeyen bir formda zikredilebilmektedir. Abdussetar Efendi (v.1887) ve Âtîf Bey (v.1898) gibi Osmanlı son devir fıkıhçıları bu tarz cümleleri işin ehil ve erbabı olan kişilerin küçük bir müdahale ile mesele suretine dönüştürebileceğini ifade ederler. Meselâ, “*Taraflar anlaşarak rızaları ile alış veriş akdini bozabilirler (ikâle)*” şeklinde ifade edilen husus, esasen bir *fikhî mesele*dir. Fakat doğrudan doğruya *mesele* şeklinde zikrolunmamıştır. Çünkü bu cümlede meselenin mevzûu yani mükellefin fiili olan *ikale* mevcut ise de, burada şer’î-amelî hükümlerden biri bulunmadığı için mesele biçiminde ifade edilmeye muhtaçtır. Dolayısıyla, “*Akitten sonra tarafların anlaşarak alışverişi bozmaları sahihtir*” denildiği zaman, söz konusu “cümle” *mesele* suretinde ifade edilmiş olur.⁴⁵

204 | db

Yine, meseleler şartlı önerme (kazıyye-i şartiye) biçiminde de ifade edilebilmektedir. Meselâ, “*Mutlak bey’ ile satılan bir malın eski bir kusuru ortaya çıkarsa, müşteri muhayyer olur.*” önermesi fikhî bir mesele olarak zikredilmesine rağmen doğrudan “fikhî mesele” değil, şartlı bir önerme formundadır. Şartlı önermeler esasen mesele sayılmamaktadır. Ancak bu cümle “Mutlak bey’ ile satılan bir malın eski bir kusuru ortaya çıkarsa, müşterinin muhayyerlik hakkı/muhayyer olması sâbit ve sahihtir.” biçiminde ifade edilirse, mesele formuna dönüştürülmüş olacaktır.⁴⁶

Fıkıh kitaplarında, mükelleflerin fiillerinin hükmü çoğunlukla net bir şekilde belirtilmekte ya da yukarıdaki örneklerde olduğu gibi mesele formatına kolayca sokulacak bir biçimde zikredilmektedir. Bununla beraber bazen “yapmalıdır, yapmamalıdır...” şeklinde yüklemi doğrudan fıkıha ait olmayan ve mesele şeklinde ifadesi zorluk arz eden ibareler de bulunabilmektedir. Bu ise “hükmü” bilmek

⁴⁴ İsmail Gelenbevî, *Tartışma Usûlü*, Haz.: Talha Alp, Yasin Yayınevi, İstanbul 2011, s. 29.

⁴⁵ Abdussetar, *Medhal-i Fıkıh*, s. 15; Âtîf Bey, *Kavâid-i Külliye-i Fıkhiyenin İzâhi*, s. 4.

⁴⁶ Âtîf Bey, *Kavâid-i Külliye-i Fıkhiyenin İzâhi*, s. 4.

isteyen muhatap için bir nebze de olsa sorun teşkil etmektedir. Meselâ, Timurtâşî (v.1006/1598)'nin “*Davetin ulaşmadığı toplumlara karşı savaşmayız*” ibaresinden, İslam tebliğ ve davetinin kendilerine ulaşmadığı toplumlarla savaşmanın nehyedildiği anlaşılmakta ise de, nehyin bağlayıcılık derecesi açık değildir. Ancak şârih Haskefi (v.1088/1677)'nin bu ibareye getirdiği “onlarla savaşmamız *helal değildir*” açıklaması ile meselenin mahmûlü netlik kazanmış olmaktadır.⁴⁷

Yine, “*Bir baba, muhtaç olmadıkça tab'an le'im olan evladının malını kendi kendine alıp yiyemez. Fakat bir hacet bulunmasa da kerim olan evladının malını yiyebilir.*”⁴⁸ şeklinde ifade edilen iki meseleden özellikle birincisinde mevzû (*babanın, muhtaç olmadıkça tab'an le'im olan evladının malını kendi kendine alıp yemesi*) açıkken, *iyemez* şeklindeki mahmûl açık değildir. Bu yüklem; haram anlamında olabileceği gibi, tahrîmen ve tenzîhen mekrûh da olabilir.

5. Meselenin Tasavvur veya Tasviri

Buraya kadar üzerinde durulan hususlar daha çok meselelerin şekli durumuna yönelikti. Burada ise içeriğe ilişkin değerlendirmeler yapmak yararlı olacaktır. Bunu klasik dönem bilginleri “meselenin tasviri (tasvîru'l-mesele)” şeklinde belirtmişlerdir. Tasvir yerine bazen tasavvur kelimesi de kullanılmıştır. Meselenin tasvirini mebdâdi-i tasavvuriyeden saymak mümkündür.

Meselenin tasvirinin ilim tedrisinde en önemli esaslardan biri olduğu vurgulanmıştır. Bu, misal getirme (temsîl) ve şekiller kullanmak (teşkîl) suretiyle meselelerin suretinin belirlenmesi ve ifade edilmesi demektir.⁴⁹ Farklı bir anlatımla, meselelerin tasviri (tasvîru'l-mesâil), öğrenme ve öğretmeyi doğru bir biçimde gerçekleştirmek için, fiilin hükmünü açıklamadan önce dikkatli bir şekilde *suretini* ortaya koymaktır. Mesele tasvir edilirken, bazen somut bir örnek üzerinden hareket edilmekle beraber, bazen de ilim erbabı – kabiliyetine bağlı olarak- örneğe ihtiyaç duymaksızın iyi bir tasvir ortaya koyabilmektedir. Bunun yanında her ilim ehlinin meseleleri

⁴⁷ Alâuddîn Haskefi, *ed-Dürri'l-muhtâr şerhu Tevîri'l-Ebsâr ve Câmii'l-Bihâr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1423/2002, s. 330.

⁴⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul ts., ss. 426-427.

⁴⁹ Kinnevcî, *Ebcedü'l-ulûm*, s. 118.

tasviri birbirinden farklı olabildiği gibi, karmaşık durumlarda bu işlemin zor olması tabiidir.⁵⁰

Meselelerin tasviri, ilim yolcularının derecelendirilmesinde adeta bir kıstas olarak görülmüştür. Okuduğu ilim dalının meselelerini tasvire muktedir olamayan öğrenciye “mübtedî”; meseleleri tasvir edebiliyorsa “mütevassıt”; tasvirle birlikte delillerini ortaya koyabiliyorsa buna da “müntehî” denmiştir.⁵¹ Fıkıh açısından müntehî, fakih mertebesine ulaşmış olup anlama ve kavrama seviyesi iyi olan kişiye denir. Çünkü meselelerin en doğru şekilde tasvir edilip açık ve gizli yönlerinin belirtilmesiyle bu ameliye tamamlandıktan sonra onun hükmünü bulup çıkarmak ancak fıkıh melekesi kazanmış ve kavrama gücü yüksek olan kişilerce gerçekleştirilebilir.⁵² Meseleleri tasavvur veya tasvir özellikle müftî için büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple müftîde aranan şartlar sayılırken onun hüküm verebilmek için soruyu tam bir şekilde *tasavvur* etmesi ve sakin bir kafa yapısına sahip olması gerektiği, çünkü meseleyi tasavvur edip şer’î delillere tatbikinin ancak bu şekilde mümkün olabileceği belirtilmiştir.⁵³

206 | db

Bazı fakihler konuyla ilgili bir noktaya şöyle dikkat çekmişlerdir: Bir meselenin içinde az veya çok “suret” bulunabilir. Suretlerin azlık veya çokluğu değil, meselenin tasviri ve anlaşılması esastır. Burada, meselenin layıkı vechile anlaşılması için suretlerin azlık veya çokluklarının belirtilmesi, haklarında bilgi verilmesi ve doğru anlama bakımından önemli sayılabilir.⁵⁴ Bu tespitlere şunları eklemek uygun görünmektedir: Esasen farklı suretlerin dikkate alınması, onların daha kolay anlaşılma gayesine matuf olsa da, hükmü etkileyecek derece olan farklılıkları gözetmek elzem olmalıdır. Çünkü hükmünü araştırmadan önce meselenin açık, doğru ve tam bir şekilde tasavvur edilmesi gerekir. Zira bazen fıkıh erbabına hakikatini bilmediği bir husus sorulmakta, o da olaya tam vakıf olamadığı için, yaşanan gerçeklikten farklı bir şey tasavvur etmektedir. Aynı şekilde, günümüzde bilim ve teknolojiye gelişmeler sebebiyle

⁵⁰ Konu hakkında çağdaş bir araştırma olarak şu esere bakılabilir: Hâlid b. Abdülaziz es-Saîd, *Te’sîlu bahsi’l-mesâili’l-fıkhiyye*, Dâru’l-Meymân, Riyad 1431.

⁵¹ Ahmed Demenhûrî, *İzâhu’l-mübhem min meânî’s-Süllem*, Matbabatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1367/1948, s. 5.

⁵² Ebû Amr Osman b. Abdurrahman İbnü’s-Salâh, *Edebü’l-müftî ve’l-müstefî*, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, Medine 1423/2002, s. 100.

⁵³ İbn Useymîn, *el-Usûl min ilmi’l-usûl*, Dâru İbnî’l-Cevzî, Kâhire, 1430/2009, s. 83.

⁵⁴ Ali b. Ahmed el-Adevî, *Hâşiyetü’l-Adevî ala şerhi Muhtasari Halîl*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, ts, c. II, c. 64.

eskiden tasavvur edilemeyen bazı meseleler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla meselenin hükme etki edebilecek bütün yönleriyle tasavvur edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bunun için gerektiği hallerde güvenilir kaynak ve uzmanlara başvurulması zorunludur.⁵⁵

Nitekim bu durum mantık ilminde de dikkate alınmış ve bu ilim biçim ve içerik olarak iki açıdan değerlendirilmiştir. “Biçimsel (sûrî/formel) mantık, zihnin sureti ile uğraşır. Düşünülen konu ve objeden ayrı olarak yalnız zihnin kendi kendisiyle uygunluğunu araştırır. Düşünülen maddeyi değil düşünen zihni ele alır. Zihnin işleyiş kanunlarını, doğru işlemesi için gerekli kural ve şartları gösterip, doğru hükümler vermeyi ve geçerli çıkarımlarda bulunmayı öğretir.”⁵⁶ Dolayısıyla kıyasın kurallarını öğreten formel mantık gereği hangi mukaddimeler tertip edilirse ona uygun bir neticeye varılacaktır. Meselenin tasavvuru yahut içeriğin doğru bir şekilde tespiti, ilgili alanın kurallarıyla birlikte, vakianın da iyi bilinmesine bağlıdır. Bu kısım ise içerikle yani maddî/informal mantıkla ilgilidir.⁵⁷

Çağdaş dönemde Arap ilim dünyasında tasvir-i mesele terimine rastlanmakla birlikte, “fikhî nitelendirme (التكليف الفقهي)” tabirinin de yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu konuda bir araştırma yapan M. Osman Şübeyr, birkaç ilim adamına ait bazı tanımlar zikrettikten sonra kendi tanım ve değerlendirmesini şu şekilde ortaya koyar: “*Tekyîf-i fikhî; fikhî bir asla irca etmek için, yeni ortaya çıkan vakianın hakikatinin sınırlarını belirlemektir. İslam fikhî bu asıl için, bir takım fikhî nitelikler belirlemiştir. Tekyifte amaç, esas itibariyle asıl ile yeni ortaya çıkan vakia arasında bir benzerliğin gerçekleşmesi durumunda, bu nitelikleri yeni vakıaya vermektir.*”⁵⁸ Aynı terim, “*Bir meselenin hukukî yerine oturtulması, temellendirilmesi*”⁵⁹ olarak da tarif edilmiştir.

⁵⁵ Muhammed Takî Osmânî, *Buhûs fî kadâyâ fikhîyye muâsıra*, Katar, 1434/2013, c. I, s. 252. Kâtip Çelebi (v.1070/1659)'nin meselenin doğru tasviri noktasında hendese bilen ve bilmeyen müfti ile kadıya dair zikrettiği örnekler meşhurdur. Bkz. Kâtip Çelebi, *İslam'da Tenkid ve Tartışma Usûlü*, Sad. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 1990, s. 43.

⁵⁶ İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yayınları, Ankara, 2014, s. 23.

⁵⁷ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 23, 24.

⁵⁸ Muhammed Osman Şübeyr, *et-Tekyîfü'l-fikhî li'l-vekâî'l-müstecidde ve tatbikâtühül-fikhîyye*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1435/2014, s. 30.

⁵⁹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 561.

Şübeyr bu terimin kaynağını şer'î ilimlerle iştilgal eden ilim adamlarının hukuk fakültelerinde çağdaş hukukçularla karşılaşmasına dayandırarak, hukukçuların kullandığı “tekyif-i kanuni” teriminden iktibas edildiğini belirtir.⁶⁰ Şübeyr'in ifadelerine göre tekyif-i fikhî ile tekyif-i kanununin hedefi birdir. İkisi de ortaya çıkan kazıyyenin hükmünü, önceden hakkında nas/kanun bulunan bir kazıyyeye uygun olarak vermeyi amaçlar. Kazıyyenin sınırlandırılması, özünün ve onu oluşturan unsurların ve neticelerinin belirlenmesi icap ettiği gibi, önceden hükmü belirlenmiş olan kazıyye ile ortaya çıkan yeni sorunun benzerliğinin araştırılması da gerekir. Bu işlemler, alanında uzman olan kişilerin araştırmalarıyla tamamlanır. Ancak fikhî tekyif İslam şeriatının naslarına ve fukahanın muteber icthadlarına dayanırken, kanuni tekyif yürürlükte olan yazılı kanunların kurallarına dayanır.⁶¹

Bundan sonra, İslam'a göre başka kültürlerden ıstılah iktibas etmenin hükmüne değinir. İdari ve bilimsel usûl ve uygulamaların yanında terimlerin de İslam açısından aykırı bir husus içermedikleri sürece alınarak onlardan istifade etmenin caiz olduğunu anlatır.⁶²

208 | db

Önceki fukahanın bu terimi kullanmadıklarını, fakat içerik olarak yakın isimlerle bunu ifade ettiklerini belirten Şübeyr, bu tabirle örnek olarak “şeyin hakikati (hakikatü's-şey), mahiyeti, tabiatı, kıyas, fikhî tahrir” gibi isimleri zikretmekte, tekyif-i fikhînin hemen tam karşılığı olan “tasvir-i mesele”ye nedense değinmemektedir.⁶³

İlim geleneğimizde ve özellikle fıkıhta “tasvir-i mesele” maksadı ifadede yeterli olduğundan yeni bir terimin ithal veya üretimine ihtiyaç olmasa gerektir. Dahası fıkıh bilginleri tasvir-i mesele yanında konunun farklı boyutlarını incelikle ele alarak özel ıstılahlarla ifade yoluna gitmişlerdir. Fıkıhçılar meselelerin teorik olarak bilinmesi ile hayata tatbikini birbirinden ayırarak iki aşama/seviyeden bahsetmişlerdir: İlmu'l-kazâ ve fikhü'l-kazâ. *Fikhu'l-kaza* küllî hükümleri bilmek iken, *ilmu'l-kazâ* ise küllî hükümlerle beraber onla-

⁶⁰ Tespitimize göre *tekyif-i kânunî* karşılığı olarak Türkçe hukuk literatüründe “hukuki nitelendirme” terimi (ing. legal characterization) kullanılmaktadır. “Hukuki nitelendirme” terimi için bkz. Çetin Aşçıoğlu, “Yargılama Çalışmalarında Bilirkişi Sorunu ve (Hukuk Davalarında) Nitelendirmede Bilirkişinin Görevi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 1992-3.

⁶¹ Şübeyr, *et-Tekyîfü'l-fikhî*, ss. 24-25.

⁶² Şübeyr, *et-Tekyîfü'l-fikhî*, ss. 25-26.

⁶³ Şübeyr, *et-Tekyîfü'l-fikhî*, s. 14.

rın, ortaya çıkan hadiselerle nasıl uyarlanacağını (tenzîl) da bilmek-
tir.⁶⁴

E. Meselelerin Kısımları

Araştırma konusuyla ilgili son olarak fikhî meselelerin kısımlarına değinmek uygun görünmektedir. Çok farklı açılardan taksim edilmeleri mümkün olmakla birlikte, öne çıkan kısımları aşağıdaki şekilde işlemek mümkündür.

1. Alan Bakımından

Meseleler fıkhîta ilgili olduğu alan açısından genellikle ibadetler, münakehât ve mufârakât, muâmelât ve ukûbât gibi kısımlara ayrılmaktadır. Bunlar ilgili olduğu alan bakımından fikhin en genel bölümleridir. Bunların altında ise *kitablar* gelmektedir; *kitâbu't-tahâre*, *kitâbu's-salât* gibi.

Meselelerin ait olduğu alanla ilgili bir husus da şudur. Fikhin tedvininde şöyle bir yöntem izlenmiştir: Aynı cinsten olan münferit *meseleler* tek başlık altında toplanıp incelenerek yazıya geçirilmiş ve böylece meydana gelen bölümlere *kitab* denmiştir. Farklı ihtiyaçlara binaen yazılan ve aynı cinsten olmayan *meseleleri* ihtiva eden müstakil eserlere “mecmûa” denmiştir. “Kitab” lafzı, fukahaya göre, aynı cinsten olan bir takım hususi meselelere delâlet eden bir “cins” isim olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bir *cinsten* olan meselelere “kitab”, bu kitabın *nevilerine* “bâb”, babların ayrıldığı alt kısımlara da “fasıl” denilerek, bu bölümler içerdiği mevzûa delâlet eden birer başlıkla birbirinden ayrılmıştır. Çoğu kitaplarda asıl maksada geçmeden önce bazı ıstılah ve ön bilgilerin verildiği *mebâdi-i tasavvuriyeyi* içeren bir bölüm eklenerek bu kısma “mukaddime” denilmiştir. Meseleler arasında asıl bahsedilen mevzûdan olmayıp, bir münasebetle söz arasında açıklanan kısımlara “istitrad”, “teznîb”, “tezyîl”, “lâhika” ve “mesâil-i şettâ” gibi isimler verilerek, doğrudan ilgili olmayan hususlar bile bir çeşit *ilgi* kurularak ele alınmıştır. *Kitablar*ın sonunda “hâtıme” başlığıyla bazı meseleler zikredilmiştir.⁶⁵

⁶⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1432/2011, s. 425.

⁶⁵ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, c. II, s. 2, 3. Mecelle heyeti âzâsından Abdussettar Efendi ise şöyle der: “Fikh ilmi sonsuz bir deniz gibi olduğundan bu ilme dair te'lif olunan fikh kitaplarından her biri birçok “*kitab*”lara ve o kitablara da muhtelif başlıklar ile birçok “*bab*” ve “*fasıl*”lara taksim olunagelmiştir. Şöyle ki; aynı türden olan meseleler bir “*kitab*”da toplanmakla beraber bunlardan *şartlara* dair olan meseleler “*şurût*” başlığıyla ve *rükûn*lere ilişkin olan meseleler “*erkân*” başlığıyla ve diğer mese-

Fıkıh *kitabları* esas olarak bir cinsten olan meseleleri toplamakta ise de bazılarının farklı cinsten meselelerden teşekkül ettiği görülmektedir. Meselâ, Hanefî mezhebinin furu eserlerindeki helal ve haramlardan bahseden *el-hazr ve'l-ibaha (el-kerâhiye ve'l-istihsan)* kitabı böyledir. Zira bu kitabın meseleleri farklı *cinslerden* oluşmaktadır. Bahsedilen mevzûların “el-Hazr ve'l-ibaha” yahut “el-kerâhiyye ve'l-istihsan” başlıkları altında toplanarak bu tür isimlerin ilgili kitaba verilmesinin sebebi, bu mevzûların mahzurlu/haram, mekruh, câiz/helal (müstahsen) hükümlerini almalarıdır.⁶⁶

2. Rivayet Bakımından

Hanefî mezhebinde meşhur olan bir tasnife göre meseleler 1. Zâhiru'r-rivaye, 2. Nâdiru'r-rivaye, 3. Nevâzil ve vâkıat olarak üçe ayrılmaktadır. Bu tasnife “tabakatü'l-mesâil” denmektedir. Bunlar esasen, ortaya konan fikhî meselelerin kaynak ve rivayetindeki mevsiyet açısından yapılmış derecelendirmedir. Nitekim bu tasnife “meselelerin tabakaları” yerine “meselelerin dereceleri (derecât-ı mesâil)” diyenler de vardır.⁶⁷

3. Küllîlik-Cüz'îlik Bakımından

Diğer bir sınıflandırma da küllîlik-cüz'îlik açısından yapılabilir. Yukarıda, meselenin “öncüllere dayalı olarak genel kural şeklinde tespiti” başlığında konunun bazı yönlerine değinilmişti. Burada ise meseleler genelden özele doğru dört kısımda ele alınacaktır:

a. Kavâid: Farklı *kitablara* ait furuatı toplayan küllî kâidelerdir. Şöyle de tanımlanmıştır: “*Kâide, fikhın değişik bölümlerine ait meseleleri kuşatan küllî kazıyyedir.*”⁶⁸ Fıkıh eserlerinde, mükelleflerin fiillerine dair meseleler teker teker, kitab, bab ve fasıl olarak başlıklandırılarak ele alınmakla birlikte tahkik ehli fakihler bu meseleleri bir takım küllî kaidelere ircâ etmişlerdir.⁶⁹

leler de birer isim ve özel başlıklarla ele alınmıştır.” Bkz. Abdussettar, *Medhal-i Fıkıh*, s. 3 (Sadeleştirilerek).

⁶⁶ İbn Âbidîn, *Raddu'l-muhtâr*, c. VI, s. 336.

⁶⁷ Meselâ bkz. İçelli Süleyman Sırrı, *Medhal-i Fıkıh*, s. 12.

⁶⁸ Necmettin Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 58.

⁶⁹ Bu kaidelerden herbiri birçok meseleyi içermekte olup, fıkıh ilminin *müsellemâtından* sayılarak, kapsadığı meselelerin ispatı için delil sayılabilmektedir. Bu kaidelerin anlaşılması fikhî meselelere ünsiyet ve aşinalık kazandırıcı mahiyettedir. Yani bu kavâid, meselelerin zihinlere yerleşmesine vesile olur. Bu maksada binanen, *Mecelle'nin* baş tarafına bunlardan 99 adedi konulmuştur. Bunlardan bazıları tek başına

b. Davâbıt veya fevâid: Bir *kitab* veya *bâba* ilişkin furuâtı kapsayan genel mahiyetli meselelerdir. Meselâ, namaz kitabı ile ilgili olarak “(Namazın şart ve rükünlerini ifa edebilme itibarıyla) kendinden daha aşağı durumda olana uyanın namazı fasiddir...”⁷⁰ kaidesi böyledir.

c. Cüz’î meseleler: “Beş vakit namaz kılmak farzdır”, “İçki içmek haramdır” gibi yukarıda bahsedilen meseleler.

d. Muayyen meseleler: Bunlar çoğunlukla fetvâ veya kaza ile çözülen cüz’î fakat belirli bir kişi ve olayla ilgili meselelerdir.

Fetvâ terimi farklı şekillerde tanımlanmıştır. “Bir meselenin dini hükmünü yazılı veya sözlü olarak açıklayan cevap manasında kullanılır.”⁷¹ gibi tanımlarda, fetva konusunun bir üst maddedeki mânasıyla “mesele” ile aynı mahiyette değerlendirilmiştir. Ancak, “Bir hadise hakkında verilen cevaptır.”⁷² biçimindeki tanımlar onun muayyen meselelere ilişkin olduğunu vurgular niteliktedir.⁷³

“Fıkıhın mesâîli” denilince kastedilen 3. derece olarak değerlendirildiğimiz meseleler olsa da 4. derecede bulunan meselelerin pek çoğunun aynı mahiyeti taşıdığı yapılan bazı tanımlarda da görülmektedir. Üçüncü sıradaki meselerin “cüz’î” olarak isimlendirilmesi, yukarıda geçtiği üzere onların küllî oluşuna mani değildir. Bunlar, belli bir *fiil* ile ilgili olması yönüyle cüz’î olsalar da, o *fiilin* muayyen bir mükellefe hasredilmemeleri itibarıyla küllîdirler. Dolayısıyla kâide nasıl küllî bir kazıyye ise meseleler de bir açıdan aynıdır. Meselâ “kim bir nafıleye başlayıp sonra

alındığında bir takım istisnaları gündeme gelmekte ise de birbirlerini tahsîs ve takyîd ettiklerinden hepsi bir bütün olarak ele alındığında onların küllî ve umumî olmaları sağlanmış olup bu sorun büyük oranda aşılmıştır. Bkz. Hacı Reşîd Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, I, 64; Âtîf Bey, *Kavâid-i Külliye-i Fıkhiyenin İzâhi*, s. 6.

⁷⁰ İbn Nüceym, s. 191.

⁷¹ Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 215.

⁷² Osman Şahin, *İslam Hukukunda Fetva Usulü*, (Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun, 2002, s. 18.

⁷³ Bu konuda Mehmet Erdoğan şöyle demektedir: “Şeri-dinî hükümlerin fakih bir kişi tarafından belli bir duruma özgülenmesine fetva denir. Müftü, aynen bir doktorun hastasını muayene etmesi gibi fetva sorunu (müstefti) dinler, onun sorusunu anlar, içinde bulunduğu ortam ve şartları dikkate alarak en uygun biçimde durumu ile ilgili olarak sadece ona mahsus olmak üzere dinden bir cevap oluşturur. Müftünün fetvasını, şer-i münzel olan kitap ve sünnetin açıklaması mahiyetindeki şer-i müevvel olduğunu kabul edenler de vardır. Kanaatimizce bu daha çok müçtehidlerin belirli bir durumu dikkate almaksızın genel geçer hükümler koymak üzere yapmış oldukları faaliyetin adı olmalıdır. Müftünün yaptığı ise o hükümlerin belirli bir kişiye özgülenmesi işlemidir.” Erdoğan, *Fıkıh İlimine Giriş*, s. 169-170.

onu bozarsa, o nafileyi kaza eder”, “kim bir namazı kaçırırsa, hatırladığında onu kaza eder”, “küçük çocukların nafakası babanın üzerindedir” gibi önermeler birer kazıyyedir. Ancak bu tür kazıyyeler, ilgili olduğu şahısları kuşatmasına karşın özel anlamda kâide sayılmamaktadır. Dolayısıyla kâideyi “cüziyâtı küllî kazıyyeler olan küllî fikhî kazıyye” şeklinde ifade etmek kâide ile fikhî meseleleri birbirinden ayırmak için önemli bir kıstastır. Netice itibariyle kâidenin cüziyâtı küllî kazıyyeler, fikhî kazıyyelerin cüziyâtı o hükme muhatap olan mükelleflerdir.⁷⁴

Nitekim merhum Ömer Nasuhi Bilmen, mesele terimini tanımlarken onun küllî oluşuna şöyle dikkat çeker:

“(Mesele): Bir küllî kazıyyedir ki, kendisine bir takım cüz’iyyat muntabık olur. Meselâ: ‘Şartlarını cami olan bir vakıf lüzum ifade eder’ denilse bu: ‘şeraitini cami olan her vakıf lüzum ifade eder’ tarzında bir mesele olur ki, bu, bir kazıyye-i külliye. Buna tatbikan Zeyd’in, Âmr’ın vesairenin şartları dairesinde yapacakları vakfın da lüzum ifade edeceği anlaşılmalıdır. ‘Bey’ caizdir, icare meşrudur, hibe mendûbdur’ gibi sözler de böyle kazıyye-i külliye mahiyetinde birer meseledir.”⁷⁵

Âtıf Bey ise konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: “Muhakikîn-i fukaha mesâil-i fikhîyeyi bir takım kavâid-i külliye ircâ etmişlerdir ki, o kavâid-i külliye her biri nice mesâilî muhît ve müştemil olarak kütüb-i fikhîyede o kavâid-i külliye her biri müsellemtan yani medlûlü bilâ tereddüd tasdîk ve teslîm olunan kazâyâdan olmak üzere kendinin muhît olduğu bu mesâilin isbatı için delil ittihaz olunur. Ve kavâid-i mezkûrenin delilleriyle isbatı “İlm-i usûl-i fikh”a muhavvel olur. Ve evvel emirde bu kavâidin tefehhümü mesâile istînas hâsıl eder ve mesâilin zihinlerde takrîrine vesile olur.”⁷⁶

Ancak kâidenin fikhın değişik bölümlerine ait meseleleri kuşatması onu dâbıta ve meseleden ayırmaktadır. Çünkü dâbıta fikhın tek bir kitabına hâkim olan “küllî” iken; “kâide bütün bölümlerine veya birkaç bölüme uygulanabilecek bir yapıya sahiptir. Meselâ, “bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir” kâidesi fikhın ibadetlerden muâmelâta her alanını ilgilendirirken; “yeminler maksatlar

⁷⁴ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, s. 57.

⁷⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fikhîyye Kamusu*, İstanbul 1985, c. I, s. 15.

⁷⁶ Âtıf Bey, *Kavâid-i Külliye-i Fikhîyenin İzâhı*, s. 6.

üzerine değil lafızlar üzerine kuruludur” dâbitası, yemin bahislerine dairedir. Meselenin dâbitadan daha özel olması ve sadece ilgili olduğu konudaki fertleri kuşatması sebebiyle terim anlamı itibariyle kâide olarak kabul edilmemektedir.⁷⁷

Günümüzde fikhın meseleci (kazuistik) özelliği ile ilgili tartışmaların burada zikredilen dereceler bağlamında değerlendirilmesi daha sağlıklı değerlendirme yapmaya imkan sağlayabilir.⁷⁸

4. Açıklık ve Kapalılık Bakımından

Mantıkçılar meseleleri genellikle bedîhî/zarurî ve nazarî veya kat’î ve zannî olarak taksim etmişlerdir.⁷⁹ Benzer şekilde fıkhîta açık (celî) ve kapalı (hafî/dakîk) meseleler bulunmaktadır. Merğînânî (v.593/1197), “önceki müctehidler... açık (celî) ve ince (dakîk) her tür meseleler vaz etmişlerdir”⁸⁰ diyerek bu duruma işaret etmiş, şârih Bâbertî (v.786/1384) celî meseleler ibaresiyle, anlaşılması çoğunlukla açık olan kıyasî meselelerin; ince meseleler tabiriyle de idraki zor olan istihsanî meselelerin kastedildiğini ifade etmiştir.⁸¹

Fikhî meselelerin ince olanlarını hanefî fakihlerden Ğaznevî db | 213 (v.593/1197) üçe ayırmıştır:

⁷⁷ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, s. 58-59.

⁷⁸ “İslâm Hukukunun sahip olduğu kazuistik (meseleci) kanunlaştırma tekniği, yani fikhın biçimsel olmayan (belli bir kalıba dökülmemiş) bir karakter göstermesi, bu hukukun oluşmasında, gelişmesinde ve olgunlaşmasında kuşkusuz büyük kolaylık sağlamıştır. Çünkü bu dönemde hukukun normal gelişimi, her işlem ve olayın ayrı ayrı ele alınarak tâbî olduğu hükümlerin belirlenmesini gerektmekteydi. Şu halde İslâm Hukukunun meseleci oluşu, o dönemdeki ortalama hukuk aklı, hukuk mantığı ve seviyesiyle ilgili olduğu kadar, geleneksel İslâm Hukukunun göze çarpan (ona özgü) özelliklerinden biri olmasıyla da ilgilidir.” Yakup Mahmutoğlu, “İslâm Hukukunun Kazuistik Yapısı Üzerine”, *S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, Yıl 2012, s. 141. Ayrıca bkz. Türcan, *İslam Hukuk Biliminde Hukuk Normu*, ss. 80-89.

⁷⁹ Kınnevcî, *Ebcedü’l-ulûm*, s. 56.

⁸⁰ Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-Mübtedî*, Eda Neşriyat, İstanbul 1991, c. I, s. 11.

⁸¹ Ekmelüddin Bâbertî, *Şerhu’l-inâye ala’l-Hidâye*, (Fethu’l-Kadîr’le birlikte), Matbaatu Halebî, Mısır, 1389/1970, I, 9. Ancak Aynî (v.855/1451), bu değerlendirmeyi tam olarak doğru bulmamış, kıyasa dayandığı halde çok ince meselelerin, istihsana dayalı olmakla beraber gayet açık meselelerin bulunabileceğini söylemiştir. Bkz. Bedrüddîn Aynî, *el-Binâye Şerhu’l-Hidâye*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1420/2000, c. I, s. 123; Şübeyr, *et-Tekyfü’l-fikhî*, s. 35-36. İnce ve dikkatli bir araştırmayla çıkarılan, çözülen meselelere “nükte” denmiştir. Çünkü “n-k-r” fil kökü iz bırakma, etkileme anlamına gelmektedir. İnce (latîf) meselelere bu adın verilmesi, onu çıkarıp bulmada zihinlerin etkin olmasından veya çıkarılma şeklinin akılları etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Bkz. Cürcânî, *et-Ta’rifât*, s. 246.

1. İki veya daha fazla yönü olan meseleler. Bu tür meselelere cevap veren kişi ayrıntıdan gafil olunca sadece bir yönüne göre cevap verir ve hataya düşer.

2. Zahirî birbiri benzeyen ancak hükümde farklı olan meseleler.

3. Anlaşılması zor olduğu için çözülmesi uzun zaman alan meseleler.⁸²

Bunun gibi karmaşık meseleleri işleyen *hayretu'l-fukahâ* adıyla bir çok eser yazıldığı gibi, aynı içerikte *el-ğâz-ı fıkhiye* tarzı kitaplar da telif edilmiştir.

Meseleleri; dayandığı deliller, ittifak edilip edilme durumları gibi daha farklı açılardan tasnif etmek de mümkündür.

Sonuç

214 | db

Her ilme başlamadan önce bilinmesi gerekli olan bazı başlangıç ilkeleri (mebâdi) bulunmaktadır. On civarındaki bu ilkelerden birisi de o ilmin *mesâilidir*. Bir *mevzû* ve bu mevzûa yüklenen bir *mahmûlden* teşekkül eden “mesele” esasen ilimler için varılmak istenen sonuç cümlesidir. Yapılan araştırmalar ve getirilen deliller, *meseleyi* doğru bir şekilde ortaya koyma ve meselede kendisinden *bahs* edilen *mevzûun* hükmünü belirleme gayesine yöneliktir. Araştırmacı bu şekilde *haber* cümlesi formunda bir neticeye (matlûb-i haberî) ulaşmak arzusundadır.

Fıkıhta meselelerin mevzûunu mükellefin fiilleri, mahmûlünü ise şer'î hükümler teşkil etmektedir. Hükümü araştırılan “fiil” ortaya konur (vaz') ve hükme etki edebilecek olan bütün yönleriyle irdelenerek bir tür resmi/sureti oluşturulur (tasavvur/tasvir). Şer'î delillerdeki karşılığı fıkıh usûlü ilminin yardımıyla bulunur ve araştırılan fiile denk düştüğü sonucuna varılan *hüküm* bahse konu olan *fiile* yüklem kılınır (haml).

Özet olarak yukarıdaki gibi bir yol takip edilen fıkıh ilminde “meseleler”in dayandığı ilkelere fikhî meselelerin mebdeleri (mebâdi-i mesâil-i fıkhiye) denmektedir. Fıkıh meselelerinin mebdeleri iki kısımdır. Birincisi *tasavvurla* ilgili (mebâdi-i tasavvuriye), ikincisi *tasdikle* ilgili olanlardır (mebâdi-i tasdikîye). Fıkıh kitapla-

⁸² Örnekler için Bkz. Cemâlüddîn Ahmed el-Halebî el-Gaznevî, *el-Hâvî'l-Kudsî*, Dâru'n-Nevâdir, Dimaşk 1432/2011, c. II, ss. 535-536.

rındaki ana bölümlerin (*kitablar*) başlarında yer verilen *tarif* ve *taksim*ler ile *istihlalar* ilişkin bilgiler mebâdi-i tasavvuriye kabilindedir. Mebâdi-i tasdîkiye ise fikhî meselelerin *isbatı* için getirilen *deliller*dir.

Fıkhın dâhil olduğu günümüz ilmi araştırmalarında ise, esas olarak giriş, gelişme ve sonuç kısımları merkezi birer yer işgal etmektedir. Giriş ve gelişmede hem mebâdi-i tasavvuriye, hem de mebâdi-i tasdîkiyenin bulunduğunu söylemek mümkündür. Esas *mesele* ise *sonuçta* ortaya konmaktadır. Fakat bunların yanında ön-söz, fihrist, kaynaklar, kısaltmalar listesi, kaynakların değerlendirilmesi ve tenkidi, tablo ve listeler, indeks gibi unsurları da mebâdi-i tasavvuriyeden saymak mümkündür.

Diğer taraftan, klasik dönemin mantığı açısından genel olarak bakıldığında, günümüz araştırma ve yazma yöntemlerinin de tesiriyle *tasavvurla* ilgili tanım ve taksimlere ilişkin yapılan uzun açıklamalar ve konunun tarihine yönelik derlenmiş çok miktarda malumat yer alabilmektedir. Beşeri hukuk merkezli değerlendirme ve atıflar, yapılan çalışmayı fikhî olmaktan çıkarıp hukuki bir mahiyete dönüştürecek seviyeye varabilmektedir. Dolayısıyla klasik dönemi esas alarak ortaya koymaya çalıştığımız “mesele” kavramı ve bununla ilgili hususların, meramı ifadede açık ve net kıstaslar belirlediğini ve günümüzde istifade açısından dikkate değer olduğunu söylemek mümkündür.

Şunu tekrar vurgulamakta fayda var. Meseleler, birer mantıki kıyas sonucu ulaşılan *neticeler* oldukları için, tertip edilen kıyasta şekil olarak mantık kaidelerine tabi olmak gerekmektedir. Fakat bunun yeterli olduğu savunulamaz. Çözülmesi gereken bir problem gündeme geldiğinde, müctehid/müftînin usûl kaidesini içeren büyük önerme (kübrâ) ve küçük önermeden (suğrâ) müteşekkil ve bunlara tabi olunarak varılan neticeden oluşan bir kıyas düzenlemesi doğru sonuca ulaşmanın göstergesi olmayabilir. Bunun yanında meselenin doğru, yani vakıya uygun olarak tasavvur edilmesi de gerekir. Hükme etki edebilecek bütün yönlerin bilinmesi ve dikkate alınması sonucunda ancak meselenin doğru bir tasviri yapılmış olacaktır. Meselenin biçim ve içerik açısından değerlendirilmesi, mantık ilminin, biçim ve içerik olarak ikiye ayrılmasıyla aynı temele dayanmaktadır. Sûrî mantık, düşünülen konudan ayrı olarak yalnız zihnin kendi iç tutarlılığını araştırır. Zihnin işleyiş kanunlarını, doğru işleme için gerekli kural ve şartları gösterip, doğru hükümler

vermeyi ve geçerli çıkarımlarda bulunmayı öğretir. Kıyasın kurallarını öğreten formel mantık gereği, kurallara uygun olarak hangi mukaddimler tertip edilirse, netice de ona göre çıkar. Meselenin doğru tasavvuru fikhî istinbat kaidelerine riayetle birlikte, vakıanın da iyi bilinmesine bağlıdır. Bu kısım ise, içerikle yani *maddî* mantıkla ilgilidir.⁸³ “Kitap” ile hayat arasındaki bağlantının isabetli bir şekilde tesisi, dolayısıyla meselelerin fıkha göre doğru çözümünü, şekil ve içerik şartlarına birlikte tabi olmayı gerektirmektedir.

Kaynakça

- Abdussettar, *Medhal-i Fıkıh*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1299.
- Adevî, Ali b. Ahmed, *Hâşiyetü'l-Adevî ala şerhi Muhtasari Halîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, İstanbul 1330.
- Ali Ulvî, *Telhîs-i Kavâid-i Külliye ve Istilahât-ı Fıkhiye*, İstanbul, 1319.
- Âmidî, Seyfüddîn, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Dâru's-Sumey'î, Riyad, 1424/2003.
- Aşçıoğlu, Çetin, “Yargılama Çalışmalarında Bilirkişi Sorunu ve (Hukuk Davalarında) Nitelendirmede Bilirkişinin Görevi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 1992-3.
- Âtuf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'den Kavâid-i Külliye-i Fıkhiyenin İzâhu*, Mahmûd Bey Matbaası, Dersaadet, 1318.
- Attâr, Hasen b. Muhammed *Hâşiyetü'l-Attâr alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî alâ Cem'i'-Cevâmi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Aynî, Bedrüddîn, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420/2000.
- Bâbertî, Ekmelüddin, *Şerhu'l-inâye ala'l-Hidâye*, (Fethu'l-Kadîr'le birlikte), Matbaatu Halebî, Mısır, 1389/1970. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Maarif Matbaası, yy., 1941.
- el-Ba'î, Şemsüddin Muhammed b. Ebü'l-Feth, *el-Mutli' alâ ebvâbi'l-Mukni'*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1424/2000.
- Baloğlu, Adnan Bülent, “Mesâil”, *DİA*, Ankara 2004, c. XXIX, ss. 264-265.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1985.
- _____, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, ts.
- Büceyrimî, Süleyman b. Muhammed, *Tuhfetü'l-Habîb alâ Şerhi'l-Hatîb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995.
- Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1326.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rîfât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983.
- Emiroğlu, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yayınları, Ankara, 2014.
- Erdoğan, Mehmet *Fıkıh İlmine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.
- Demenhûrî, Ahmed, *İzâhu'l-mübhem min meânî's-Süllem*, Matbabatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1367/1948.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *Mi'yâru'l-ilm*, Dâru'l-Meârif, Mısır 1961.
- Gelenbevi, İsmail, *Tartışma Usûlü*, Haz. Talha Alp, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2011.
- el-Ğaznevî, Cemâlüddin Ahmed el-Halebî, *el-Hâvî'l-Kudsî*, Dâru'n-Nevâdir, Dimaşk, 1432/2011.
- Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, Matbaa-i Hayriye, Dersaadet, 1326.
- Hâdimî, Nuruddin, *İlmü'l-makâsidi's-Şer'iyye*, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1421/2001.
- Hâlid b. Abdülaziz es-Said, *Te'sîlu bahsi'l-mesâli'l-fıkhiyye*, Dâru'l-Meymân, Riyad, 1431.

⁸³ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 23, 24.

- Haskefî, Alâuddîn, *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tevîri'l-Ebsâr ve Câmii'l-Bihâr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002.
- Heyet, *Türk Hukuk Lûgati*, Maarif Matbaası, Ankar, 1944.
- İbn Âbidîn, *Raddu'l-muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1412/1992.
- İbn Hacer Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc fî şerhi'l-Minhâc*, (Şîrvânî ve Abbâdî haşiyeleri ile), el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, 1357/1983.
- İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1432/2011.
- İbn Useymîn, *el-Usûl min ilmi'l-usûl*, Dâru İbni'l-Cevzi, Kâhire, 1430/2009.
- İbnü'n-Neccâr el-Futûhî, Muhammed b. Ahmed, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 1413/1993.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman, *Edebü'l-müftî ve'l-müstefî*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1423/2002.
- İçelli Süleyman Sırrı, *Medhal-i Fıkıh*, Matbaa-i Ebü'z-Ziya, Kostantiniyye, 1329.
- İzmirî, Muhammed Mevlânâ, *Hâşiye 'ale'l-Mir'ât*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1309.
- Kal'acı, M. Ravvâs. *Mu'cemu lûgati'l-fukahâ*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1416/1996.
- Kâtip Çelebi, *İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü*, Sad. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul, 1990.
- Kınnevcî, Ebu't-Tayyib Muhammed b. Hasen, *Ebcedü'l-ulûm*, Dâru İbn Hazm, Kâhire 1423/2002.
- Kızılkaya, Necmettin, *Haneî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Köksal, Asım Cüneyd, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2014.
- Köse, Saffet, *İslam Hukukuna Giriş*, İstanbul, 2013.
- Mahmutoğlu, Yakup, "İslâm Hukukunun Kazuistik Yapısı Üzerine", *S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Isparta, 2012, C.2, S.1, ss. 131-151.
- Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, Eda Neşriyat, İstanbul, 1991.
- Muhammed Zâhir Esedullah el-Mekkî, *Mukaddime fî mustalahâti'l-fukahâ*, el-İdâratü'l-Âmme li's-Sekâfe ve'n-Neşr, Mekke, 1430/2009.
- Nefrâvî, Ahmed b. Gânim Şihabüddîn, *el-Fevâkihu'd-devânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1415/1995.
- Seyyid Nesîb, *Fıkıh-ı Haneî'nin Esasatı ve Kıyas ve Deyne Müteallik Mesâil*, Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye Neşriyatı, İstanbul, 1337-1339.
- Şahin, Osman, *İslam Hukukunda Fetva Usulü*, (Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun, 2002.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî, *İrşâdü'l-fuhûl*, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk/Beyrut, 1428/2007.
- Şimşek, Murat, "Mevzû-Mebâdî-Mesâil-Gâye Bağlamında Fıkıh ve Usûlü", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 2012, sayı: 33, ss. 61-80.
- Şîrbînî, Abdurrahman b. Muhammed, *Takrîru's-Şîrbînî alâ hâşiyeti'l-Bennânî*, (Cem'u'l-cevâmî' şerhi üzerine), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1434/2013.
- Şübeyr, Muhammed Osman, *et-Tekyîfü'l-fikhî li'l-vekâii'l-müstecidde ve tatbîkâtühül-fikhîyye*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1435/2014.
- Taftazânî, Sa'duddîn b. Ömer, *Şerhu't-Telvîh ale't-Tavdîh*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1426/2005.
- Takî Osmânî, Muhammed, *Buhûs fî kadâyâ fikhîyye muâsıra*, Katar, 1434/2013.
- Türcan, Talip, *İslam Hukuk Biliminde Hukuk Normu*, Ankara Okulu, Ankara 2003.
- Urpilyan, Serkis & Tâhir, Seyyid Abdulzade Muhammed, *Mahzenü'l-ulûm*, İstanbul 1308.
- Zerkeşi, Bedrüddîn Muhammed, *el-Bahru'l-muhîr fî usûli'l-fikh*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1428/2007.

